

Hammerstein Judit

Az orosz birodalomépítés 20-21. századi alakváltozásai. Recenzió „Gecse Géza Orosz nagyhatalmi politika 1905–2021” című kötetéről

The transformations of Russian empire-building in the 20th-21st centuries

Review of the book "Russian Great Power Politics 1905-2021" by Géza Gecse

ÖSSZEFOGLALÁS

Az orosz modernkori történelem elismert szakértője új monográfiájában a modern orosz állam létrejöttétől (1905) az Ukrajna elleni orosz invázió előestéjéig vizsgálja az orosz, a szovjet, majd az újra orosz birodalomépítés alakváltozatait. Rámutat a területi terjeszkedés mögött meghúzódó ideológiai mozgatórugókra, miközben nagy hangsúlyt helyez az orosz, szovjet, majd poszt-szovjet birodalom soknemzetiségű jellegére, amely az expanziós lehetőségek szempontjából meghatározó jelentőségű.

Kulcsszavak: Oroszország, Szovjetunió, imperializmus, expanzió, nacionalizmus, nemzeti-ségek, pánszlávizmus, messianizmus

SUMMARY

In his new monograph, the acknowledged expert on modern Russian history examines the transformations of Russian, Soviet and then re-Russian empire-building from the creation

of the modern Russian state (1905) to the eve of the Russian invasion of Ukraine. He highlights the ideological drivers behind territorial expansion while placing a strong emphasis on the multi-ethnic character of the Russian, Soviet and then post-Soviet empire, which was crucial to the potential for expansion.

Keywords: Russia, Soviet Union, imperialism, expansion, nationalism, nationalities, pan-Slavism, messianism

A KÖNYV ISMERTETÉSE

Gecse Géza az orosz történelem szakavatott kutatója legújabb monográfiáját az orosz nagyhatalmi törekvések feldolgozásának szentelte. Tekintettel a jelenleg is zajló orosz-ukrán háborúra, aligha szorul magyarázatra, hogy ezzel mennyire aktuális témát választott. A kötet időben bő száz évet fog át a súlyos orosz vereséggel végződő 1905-ös japán-orosz háborútól kezdődően Oroszország Ukrajna ellen vívott háborújának előestéjéig.

DR. HAMMERSTEIN JUDIT, PHD, történész, a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója
(judit.hammerstein@hotmail.com).

A szerző az orosz (majd szovjet és posztszovjet-orosz) állam expanziójának taglalása során joggal helyezi a hangsúlyt annak soknemzetiségű karakterére, az országot/birodalmat alkotó nemzetek, nemzetiségek nacionalizmusainak bemutatására, hiszen azok döntően befolyásolták és befolyásolják ma is az állam külpolitikáját, expanziós lehetőségeit. Oroszország sohasem volt vegytiszta orosz nemzetállam, sőt, az orosz etnikum a vizsgált időszakban a cári uralom idején kisebbségbe szorult, és a kvázi többséghez a belarusz és az ukrán nemzetre is szükség volt. Az első világháborút követően az orosz etnikum ugyan többségbe került, ám ez a számbeli fölény igencsak törékenynek mutatkozott (1922-ben 52,9%). A Hitler-Sztálin-paktum eredményeként ez az arány újból a nemzetiségek javára tolódott el. A Szovjetunió összeomlásával összefüggésben pedig a szerző helyesen állapítja meg, hogy Gorbacsov kudarcának egyik legfőbb oka az a tény volt, hogy „nem ismerte fel a nemzeti kérdés »destrukatív potenciálját a maga idejében«”. A szovjet állam szétesése egészen új helyzetet teremtett: miközben a birodalom népessége csaknem a felére zsugorodott, az orosz népesség aránya soha nem látott mértékűre nőtt (84%). Ugyanakkor mintegy 25 millió etnikai orosz került az új orosz államalakulat határain kívülre, akiknek a védelme az orosz állam külpolitikájának egyik meghatározó legitimációs forrásává vált. A szerző joggal emeli ki, hogy a nyugati „perifériák” elvesztésével Oroszország ázsiai karaktere vált meghatározóbbá. A határon túli oroszok ügyének felkarolása hatékony eszköznek bizonyult és bizonyul ma is a nyomásgyakorláshoz az érintett ország vezetése irányában éppúgy, mint a területszerzéshez, amire a közelmúltból immár számos példát ismerünk, a Dnyeszter-menti terület helyzetének „rendezésétől”, a Krím-félsziget bekebelezésén át a donyecki és luhanszki területekig bezárólag.

Az orosz külpolitika és birodalomépítés egyik nagy paradoxona, hogy az államhatárok kiterjesztését biztonsági szempontokkal igyekezett igazolni, miközben minden, más nációk beolvasztásával járó területgyarapodás egyben az

állam destabilizációjának irányában tett lépésként is értelmezhető. A nemzetiségek, különösen a „perifériák”, birodalmat szétfeszítő hatásának veszélyére az orosz/szovjet kormányzat a területi autonómiától kezdve a szelidebb és erőszakos ruszifikáción, a terrorisztikus repressziókat a teljes nemzetiségi csoportok deportálásáig többféle „megoldással” is próbálkozott.

A kiválasztott időszak azért is szerencsés, mert egyszerre két nagy történelmi fordulópontot (a monarchia szétesése és a bolsevik hatalomátvétel, majd a Szovjetunió összeomlása), két nagy radikális átalakulást, azaz három rendszert, államalakulatot is magában foglal, amely lehetőséget teremt az orosz expanziós törekvések állandónak tekinthető, visszatérő jellegzetességeinek felrajzolására.

A KÖTET FELÉPÍTÉSE

12 fejezetből épül fel a kötet. A nagy tematikai egységek a következők:

- Az imperializmusviták aktualitása és tanulságai,
- II. Orosz birodalmi messianizmus 1905–1917,
- III. Szovjet forradalmi messianizmus 1917–1930,
- IV. Szovjet konszolidáció 1930–1945,
- V. Az orosz emigráció 1917–1946,
- VI. A bipoláris rendszer kialakulása 1945–1949,
- VII. Globális szerepben 1949–1953,
- VIII. Totalitarizmusból – autoritariánizmusba 1953–1964,
- IX. A szovjet expanzió sajátosságai 1964–1983,
- X. Hidegháború – új eszközökkel 1983–1991,
- XI. Az egypólusú világ 1992–2001,
- XII. Orosz–amerikai „szerepcsere” 2001–2021.

A monográfia az imperializmus fogalmának tisztázásával indul: összefoglalja a témába vágó vitákat, a különböző fogalmi megközelítéseket, úgy, hogy a hangsúlyt leginkább az imperializmus és az államnacionalizmus viszonyára helyezi. Ennek fényében különösen relevánsnak

bizonyul a kérdés, hogy a szovjet állam milyen ismérvek mentén tekinthető birodalomnak.

A kötet újdonsága nem az orosz expanzió főbb eseményeinek felsorakoztatásában rejlik, jóllehet a monográfia ebből a megközelítésből is haszonnal olvasható, hanem az ideológiai mozgatórugók, többek között az orosz messianizmus, az ortodoxia, majd a pánszlávizmus alakváltozásainak feltérképezésében. A szláv összetartozástudat orosz nézőpontú jelentőségét mi sem érzékelteti jobban, mint az a tény – erre a szerző maga is rámutat –, hogy a cári Oroszország az első világháború idején pánszláv szempontból tett különbséget „jó és rossz ellenség”, illetve „jó és rossz hadifoglyok” között. A negatív megkülönböztetés eredményeként a birodalmi német, az osztrák és a magyar hadifoglyok összességében rosszabb elbánásban részesültek, őket a szláv foglyokkal ellentétben, a birodalom legtávolabbi pontjain kialakított táborokba helyezték el.

Figyelemre méltóak azok az újabb elnevezésekkel egybekötött kísérletek, amelyek a szláv összetartozástudatot próbálták megerősíteni, az adott kor adottságaihoz igazodva. A szláv világ egy részének a pánszlávizmussal szembeni ellenérzéseit akarták eloszlatni a 20. század elején a rokonszenvesebbnek hangzó „neoszláv” elnevezéssel, ami elsődlegesen a birodalomnak akkoriban a legnagyobb fejfájást okozó lengyelek megnyerésének szándékát szolgálta. A bolsevik hatalomátvételt követően pedig a „demokratikus pánszlávizmus” meghirdetésére került sor a reakciónak ítélt cári pánszlávizmus revíziójaként, amely jól illeszkedett a cári expanziós külpolitika és az elnyomó nemzetiségi politika bolsevikok általi elutasításához, legalábbis egy ideig. A pánszlávizmus korszakoként újabb és újabb nehézség elé állította az oroszokat: különösképp a nagy honvédő háború idején, tekintettel arra, hogy a kelet-európai szláv népek egy jó része a náci Németországgal lépett szövetségre. 1948, azaz a jugoszlávokkal való szakítás után már sokkal inkább a „szláv kölcsönösség” jelszavát hangoztatták. Az 1990-es évek végétől a pánszlávizmus újjáéledést látjuk, amely a rendszeres jelleggel összehívott szláv kongresz-

szusokban öltött testet: az ülések az orosz kormányzat magas rangú képviselői részvételével zajlottak.

A Szovjetunió kapcsán a szerző rámutat a bolsevik expanziós törekvésekre és a forradalmi messianizmus összefüggéseire, ami a szovjet állam Janus-arcú külpolitikájában mindvégig megnyilvánult: a kollektív biztonság, békés egymás mellett élés jelszavai mögött folyamatosan jelen volt az ideológiai térítés (Komintern, majd Kominform) és a területi terjeszkedés ambíciója. Ahogy a forradalmi retorika voltaképp az orosz államnemzeti érdek nyers érvényesítésének szándékát fedte el.

A kötet egyik nagy erénye a bolsevik hatalomátvételt követően kialakult orosz emigrációs szellemi mozgalmak, az orosz civilizációs fejlődésre és birodalmiságra vonatkozó elképzelések bemutatása. A bolsevizmust elutasító, ugyanakkor paradox módon azt mégis legitimáló eurázsiai mozgalomról viszonylag sokat lehet olvasni, a bolsevik rendszer bizonyos eredményeit hangsúlyozó ún. szmenovehisták irányzata, illetve az orosz szélsőjobb oldali áramlatok ugyanakkor jóval kevésbé ismertek. A szerző viszonylag részletesen ismerteti az Egyesült Államokban (Anasztaszij Vonszjackij), valamint a Mandzsúriában (Konsztantyin Vlagyimirovics Rodzajevszkij) kibontakozó, a bolsevik rendszer megdöntésében gondolkodó és ehhez a hitleri Németországgal kapcsolatot kereső sajátosan orosz fasiszta mozgalmakat. Azt a folyamatot, amelynek nyomán a két mozgalom vezetője az ádáz Sztálin-gyűlöletől végül eljut a Hitler felett győzedelmeskedő Sztálin, a „fasiszták fasisztája” előtti teljes behódolásig.

A szerző rámutat arra is, hogy az egyetlen fejlődési irány létezését feltételező nyugatosok és a sajátserű (külön utas) orosz fejlődést hangsúlyozók közötti, 19. századra visszanyúló vita miként kel újra és újra életre, például a '60-as években (Szaharov versus Szolzsenyicin). Külön figyelmet szentel a birodalmi nosztalgia jegyében, az orosz világhatalmiság feltámasztását sürgető Vlagyimir Zsirinovszkij, illetve az Alekszandr Dugin főmjelezte geopolitikai iskolának, amely szakítva a „szlavofil geopolitiká-

val” nemcsak Közép-Kelet-Európa, de Európa egésze szempontjából teszi láthatóvá egy – a történelemből nem teljesen ismeretlen – németek és oroszok által közösen vezérelt hatalmas világbirodalom baljós perspektíváját.

Gecse Géza kiváló monográfiája szerkezetileg jól felépített, a téma összetett volta és a szigorúan tudományos megközelítés, a gazdag jegyzetapparátus ellenére is olvasmányosan megírt munka, amit az Oroszország 20. századi és közelmúltbéli története iránt érdeklődők szélesebb köre is haszonnal vehet kézbe. A kötetből – amelyet gazdag képanyag és néhány térkép illusztrál – nemcsak a korszak orosz (szovjet, posztszovjet) külpolitikája, a birodalomépítés rendszereken, államalakulatokon is átívelő jel-

legzetességei, de a belpolitikai vonatkozások, a jelentősebb szellemi mozgalmak, a Nyugatról (az Oroszország-Nyugat viszonyról) szóló reflexiók is helyet kapnak. A közelmúlt birodalmi, geopolitikai koncepcióinak ismertetése pedig bepillantást enged az orosz birodalmi észjárás és az orosz önreflexió sajátosságaiba, amely nélkül a ma történései sem igen értelmezhetők.

A kötethez Diószegi István írt bevezetőt.

Gecse Géza:

Orosz nagyhatalmi politika 1905–2021.

Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2022.

ISBN-szám: 9789639950054

Terjedelem: 366 oldal